

БОГДАН РУБЧАК:

"АВАНГАРД ДОПОМОЖЕ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПОБУТИ В СВІТІ, КОЛИ РОЗВІЄ НАРОДНИЦЬКО-ПРОСВІТЯНСЬКИЙ ТУМАН..."

Влітку цього року мені поталанило у складі київської групи науковців побувати в американському університетському містечку Урбані-Шампейні (штат Іллінойс) і взяти участь у 14-й щорічній міжнародній конференції з української проблематики. Коло учасників було надто широке — на тижневий "марафон" з'їхалися представники не лише з різних куточків США, а й з Канади, Німеччини, Чехії, Росії, інших країн і, звичайно, з самої України.

Чи не найактивнішим дискутантом на цій конференції виявився один з її організаторів, професор Іллійського університету в Чикаґо пан Богдан Рубчак. Його репліки й запитання до доповідачів були то спокійно-розважливими, то дошкульними, то емоційними. Таке враження, що його цікавило кожне слово, кожна думка, висловлена учасниками наукового зібрання. Та й розмову за "круглим столом" з проблем нинішньої української діяспори та її перспектив він провів досить майстерно.

Тож цілком природно, що з диктофоном я підійшла саме до доктора Рубчака. Найперш було цікаво почути від нього, постійного учасника згаданої конференції, про підсумки роботи, її наукову та практичну цінність. Перш ніж розговоритися, пан професор застеріг, що висловлюватиме власні думки і враження, які, напевно, далеко не в усьому збігаються з поглядами інших організаторів та діяспорних учасників.

— Це була, нівроку, наша чотирнадцята щорічна конференція. За цей щмат часу, а зокрема наслідком вулканічних історичних подій, загальний профіль конференцій змінювався вже декілька разів. На першому етапі звучала переважно англійська мова — адже до нас приїжджало тоді чимало вчених неукраїнського походження. Конференції намагалися бути (з більшим чи меншим успіхом) дійсно науковими, скоріше ніж форумами імпровізованих дискусій про поточні політичні події. Як на мене, то зенітом була конференція 1988-го року, присвячена тисячоріччю хрещення України. Було тоді, пригадую, віддано особливу увагу добі бароко: ми слухали кілька справді непересічних рефератів учених із різних країн світу про історію, мову, літературу, філософію, теологію, суспільство, архітектуру давньої України. Ми особливо хвілювалися присутністю нашого першого гостя з України (не враховуючи дисидентів-емігрантів, які почали приїздити кількома роками раніше) — академіка Ярослава Ісаєвича.

Наступна конференція значно погустішала гістьми з України, і її атмосфера відповідно пожвавилася. З приемністю згадую цікаві виступи таких перших "ластівок", як Іван Дзюба, Павло Мовчан, В'ячеслав Брюховецький, Микола Жулинський, Ігор Римарук. Вже пізніше ми вітали Соломію Павличко, Оксану Забужко, Неллі Корніenko, Лесю Танюка, Євгена Сверстюка, Петра Кононенка і багатьох-багатьох інших. Залишаються в пам'яті близкучі "круглі столи" про теорію й практику літературного перекладу з участю Григорія Кочура, Олега

Зуєвського й молодших перекладачів або про поетику української поезії в Україні й діаспорі, з участию київських, нью-йоркських та канадських поетів. Торік справила на мене особливе враження плеяда інтелектуалів молодшого покоління — Тарас Возняк, Сергій Грабовський, Вадим Скуратівський, Оксана Хомчук, Євген Головаха, Леонід Фінберг, Борис Парафонський. Цього року вішанували нас своєю присутністю Микола Ільницький, Микола Рябчук, Лідія Коць-Григорчук, Катерина Шудря, Раїса Іванченко, Володимир Сергійчук та інші відомі вчені. Знову прибула група цікавих молодих інтелектуалів — Олена Логвиненко, Марія Зубрицька, Ірина Коропенко, Мирослава Прихода. Особливо пишнобарвно вимальовувалася на конференції постати Володимира Цибулька, який виявився не тільки талановитим поетом, а також вдумливим, начитаним інтелектуалом. На наших конференціях часто бували українські вчені з Польщі, Румунії, Словаччини, Чехії й Росії; їх я, певна річ, заразовую до діаспори й тому згадую тільки мимохід.

Наши конференції вже від самого початку були задумані не тільки як наукові імпрези, але також (і, можливо, передусім) як простір для зустрічей, розмов, нових знайомств, нової дружби. З можливістю вчених з України частіше бувати в нас у гостях ця функція стала особливо актуальною й важливою. Але останнім часом вона вже починає переростати саму себе і заступати всі інші прикмети наукових конференцій. Приміром, гості іноді відвідують нас тільки на те, щоб познайомити нас із якимсь своїм науковим проектом, домовитися про видавничо-фінансову співпрацю і чимдуж майнуги "восвояси". Інші, знову, виступають не так із науковими рефератами, як із палкими патріотичними промовами, що прикрашені відповідними закликами до політичної дії. А дехто виходить перед автторією з відкритим записником, що з нього вичитує кілька похапки нашкізованих думок і навколо них одчайдушно імпровізує. Дискусії іноді проходять в атмосфері не так наукових диспутів, як карнавалістичного політичного віча.

Щодо інтелектуального обміну, то він стає (якщо можна так сказати про будь-який діялог) щораз одностороннішим. Дедалі менше вчених із діаспори виступає з рефератами, щоб віддати час усے численнішим гостям. Дехто з видатніших "діаспорників" уже декілька років узагалі до нас не приїжджає. Через введення майже виключно української мови ми майже зовсім утратили учасників неукраїнського походження (циого року виступила тільки одна молода вчена з Німеччини з дуже цікавим рефератом про Юліяна Бачинського, що його вона читала порожнім стільцям). А навіть коли хтось із "діаспорників" щось там і прочитає українською, то стільці все одно раптом пустіють — настає-бо пора на кулуарні розмови, на прогулянку по крамницях, на "перекур". Ті учасники з України, які залишаються в залі, майже ніколи не беруть участі в дискусіях над такими рефератами, неначе все це їх не стосується.

— Даруйте, пане Богдане, але були й вельми активні дискутанти з України: Іван Білас, Володимир Сергійчук, Раїса Іванченко, Володимир Білецький. Та важливіше те, що конференція, де обговорювалися дуже актуальні як для України, так і для діаспори теми, загалом вдалася. Відрядно, що за останні роки у процесі нашого державотворення пожавились взаємозв'язки України і діаспори. Та цілком очевидно, що в цьому процесі є ще не вичерпані резерви та напрямки взаємодії. Які саме, на вашу думку?

— Я ентузіастично підтримую думку, що найголовніше джерело ресурсів у західній діаспорі — це не поети і навіть не доляри (перших і так рішуче забагато, а других і так було би рішуче замало, — адже цілу державну скарбницю фундувати ми таки не спроможні), а високовищколені спеціалісти українського походження. Українське походження тут дуже важливе з цілком

очевидних причин: адже навіть слабо усвідомлений духовний зв'язок із вітчизною батьків чи дідів буде правити за міцну опору мосту між двома берегами. А це далеко не те саме, що перший-ліпший консультант у наймах в якогось американського чи іншого агентства. В Україні вже працюють такі молоді люди, зокрема з Америки й Канади. Але коли взяти на увагу, що в одній тільки Америці є близько двадцяти тисяч професіоналів українського походження, то це — крапля в морі. "Піднести свідомість" тих інших, збудити в них потребу віддати частину свого дорогого часу країні своїх батьків — ось де невідкладне завдання й України, і діаспори. Для цього слід би збудувати цілий новий апарат — апарат, коли хочете, особливої пропаганди.

Але, щоб успішно почати таку нелегку справу, треба спершу передумати, перевизначити багато дечого у взаємовідносинах між Україною й діаспорою. Дуже відрядно, що в Україні поволі наново зростають і міцнішають потоптані почуття гордості, гідності, самоповаги. Але ці благодійні почуття ніколи не можна переплутувати з почуттями нібито до них подібними, але насправді абсолютно протилежними — з аргантним всезнайством, з провінційною зарозумілістю, які виходять із неусвідомленого почуття меншовартості. Вони виявляються, серед іншого, в недовірі до Заходу, а зокрема до США, і в вислідній погорді діаспорі, в тім числі американській. Не улягає сумніву, що американська тупоголова політика щодо України заслуговує на якнайсуворіший осуд. Такі осуди, зрештою, висловлюють деякі американські політики й журналісти, а також офіційні представники української діаспори. Але біда в тому, що в Україні реакція на цю наївно непередбачливу настанову Вашингтона — це тільки каталізатор, який розпалює куди старіші фатальні слов'янофільські передсуди, ще так недавно втілені в кумедному гаслі "догнати і перегнати", яке є просто класичним симптомом почуття меншовартості. Я, отже, вбачаю подвійний стосунок цього почуття меншовартості — до імперського центру в вужчому розумінні, й до Заходу — в ширшому.

Помітне воно всюди. Я недавно чув радіоінтерв'ю з представником міста Харкова про тамтешню катастрофу. Повідомивши, що допомогу подали голландські спеціалісти, він негайно додав, що потрібні не так люди, як машини, бо "в нас самих є золоті руки й світлі уми". Це дуже гарно. Але якщо воно так, тоді чому немає відповідних машин? Хоч це дивно, така аргантність помітна, зокрема, серед інтелектуалів. Вона найчастіше виявляється в якійсь незрозумілій тривозі, що "західняки", а вже особливо американці, збираються українців "повчати", приїжджають "втрутатися", задумують отруїти українську культуру своїми жахливими перверсіями. Тим часом напрошується висновок, що "повчати" їх може все ще тільки одна-єдина культура — російська, як це доводить безліч статей, досліджень, розвідок. Цікаво, що іноді в ході викладу автор згадує про небезпеку імперської культури, а внизу, меншим шрифтом, подає масу бібліографічних приміток не тільки до Бердяєва чи Бахтіна (що їх, зрештою, цитує цілий світ), але до якихось там двадцятирядних російських соціологів, павловських психологів чи навіть біснуватих теософів.

Для справедливості слід підкреслити, що в Україні є досить багато місцевих "західняків", і то навіть ревних. В їхньому випадку перспектива звужується: вони ненавидять тільки Америку. Тут грає головну роль вже не російська імперія, а, приміром Німеччина, чи Франція. Все-таки, знаєте, Франція! Хоч мала вона нещастя народити "пройдисвіта-шарлатана" Сартра, але "все-таки, знаєте, Бальзак!". Бальзак! І ви тільки погляньте, як завзято Франція бореться з американською пошестю. А ми що? Ми також європейці. Отже, давай бити Америку чим-небудь і як-небудь. Але заки братися за ломаку, таки непогано було б краще познайомитися і з Францією, і з Америкою. Америка, що її так дотепно висміює Віктор Неборак у другому за 1995 р. числі "Сучасності", — це не тільки йому, але навіть і мені зовсім невідома країна. Моя Америка цілком

інакша. Річ у тому, що є мільйон Америк. Франція протиставляється, скажімо, двом-трем із них. Я протиставляюся принаймні десятьом. А ось наші європейці ще, мабуть, не дійшли до факту, що саме в цю хвилину останній крик моди серед молодих паризьких філософів — це не Фуко чи Дерріда (вже давно перетравлені дідугани!), а саме англо-американська традиція гуманістичного лібералізму й федеральної демократії. І взагалі, щоб істотно критикувати Америку, треба мати за плечима щось подібне до американської конституції, Хартії Прав, до Джофферсона, Лінкольна, до реформ Рузельта і, нарешті, до прози й поезії, яка безнастансно виливалася б на літературу всього світу. Дивлячися на сучасну ситуацію в Україні, я сказав би, що є ще чого повчитися.

І ще одне. Я багато років "повчав" усіляких чужинців про Україну. Якщо ви розмовляєте з молодим американцем, який не має особливих упереджень (особливої "програми"), то він вас вислухає, поставить декілька запитань, почухається, подумає, піде до бібліотеки і, кінець-кінцем, мабуть-таки, погодиться з вами. А ось спробуйте порозмовляти про Україну з молодим парижанином у "лівобережному" кафе. Якщо ви поет зі Львова, то він з увічливим усміхом "погодиться" з кожним вашим словом. Це ж бо закон європейської чесності. Але якщо ви маєте нещастя бути "діяспорником" із Чикаго, він говоритиме з вами широко: розвернувшись на стільці, він із аргантним усміхом засипле вас теоріями про небезпеку балканізації Східної Європи, про необхідне, але тимчасове лихо націоналізму в країнах, що розвиваються, про постмодерністичну тенденцію до (тепер уже не марксистських, а пізньокапіталістичних) наднаціональних структур, про відсутність політично-культурних традицій в середовищах різних східноєвропейських етнічних груп тощо, тощо, тощо, не давши вам, як то кажуть, навіть прийти до слова. Коротко кажучи, він говоритиме як імперіяліст. "Я вас, українців, усе-таки не розумію, — якось сказав мені співчутливо один відомий ультраліберальний паризький літературознавець. — Ви в своєму етнічному спадку отримали такі скарби, як Пушкін, Достоєвський, Толстой, Пастернак, Набоков, і вперто відмовляєтесь від своєї рідної традиції, воліючи якісь там селянські пісеньки". Навіть у сальонах Петербурга дев'ятнадцятого сторіччя так брутально цих справ не формулювали.

Підсумую. Немає, мабуть, в історії людства суспільства, яке так боялось би всяких "повчань", як суспільство українське. І немає в історії людства суспільства, яке так дорого платило б за всякі "повчання", як суспільство американське. Американці всаджують несамовиті суми в кожного, хто щось знає і згідний прийти й іх "повчити", навіть коли він, використавши їх, буде з них насміхатися. Фонди є на все — чверть мільйона на річну заробітну платню відому му французькому філософові, сорок мільйонів на інститут китайської народної медицини, мільйони на семінари з індійської медитації, на математиків з Росії, на вивчення тібетських культів... Навіть зо дві тисячі на таку екзотику, як українознавство. Хто його знає, — може, й воно колись пригодиться. А ось громадянин України бояться, що прийде до них (на свій кошт) якийсь "діяспорник" з Америки і візьметься їх "повчати", змонтувавши для них ним же подарований комп'ютер.

— Чи не загострюєте ви проблему?

— Це не я загострюю проблему, а загострює її життя. Адже до нас доходять чутки, що дорогі й необхідні медичні апарати, які подарувала діяспора, валяються у підвалах лябораторій, а дорогі комп'ютери припадають пілом у шафах наукових установ... Ну, а тепер трохи докладніше про саму діяспору. Якщо американець — нижча порода людини, тоді що вже казати про американського "діяспорника" — своєрідного "унтерамериканця". Коли в українських засобах

інформації поки що ще вихваляють діяспору (не так за те, що вона створила, як за те, що вона зберегла), то щораз частіше чути погляди, що "американців з вас не вийшло", як про це недавно повідомив мене один відомий київський академік. А не менш видатний критик і недавній дисидент Михайлина Коцюбинська заявила в "Літературній Україні", що українським ученим у світ західної науки слід проникати не через діяспору, а прямо. Заява академіка нещікава: вона просто свідчить про цілковите неуцтво щодо природи американського суспільства. А ось ця друга пропозиція таки дуже цікава. В кого перебуває вчений-гуманіст з України, коли він перебуває в Гарварді, в Альбертському, Торонтському, Мічіганському, Пенсильванському, Ратгерському чи Іллінойському університетах? Чиїми зусиллями, з чиєю дискретною допомогою потрапляє він на якусь міжнародну конференцію? Якби знала ця вчена, скільки часу відбирають від нашої праці всякі телефонічні розмови, зустрічі за кавою, рекомендаційні листи! Адже сидячи перед якимись для нього екзотичними документами, до кого звернеться за порадою чи рекомендацією "американець"? До НАН а чи до близького приятеля українського походження, який сидить у своєму кабінеті, на два поверхи нижче? Де є та межа, яка розділяє діяспору від "американців"? Я певен, що незабаром гуманісти з України набудуть у науковому світі такої слави, що університети їх просто розриватимуть, щоб освітити своїм залі їхніми авторитетами. Але поки що, як той казав, маємо те, що маємо, і робимо те, що можемо.

Всілякі "мікроаналізи" зв'язків діяспори зі своїми навколошніми суспільствами — це також спадок минулого. Вони ж бо, більш або менш свідомо, виходять із ще не так давно поширеного прізвиська "націоналістичне охвістя буржуазного капіталізму", з тим, що перший епітет іноді перекодований. Хоч як би там було, в уяві залишаються образи пригноблених, бездомних "скітальців", які сидять на поламаних скринях десь серед американських нетрів, зберігаючи в своїх дірявих валізках уламки минулого, і по-сремійному волають за батьківщиною. (Одна з учасниць нашої цьогорічної конференції зробила незначну, але все-таки характерну помилку: вона подякувала діяспорі, що та зберегла праці Полонської-Василенко і... Ореста Субтельного!). З такими обrazами парадоксально поєднуються образи роздутих, акулоподібних, вульгарних дрібних буржуа, які безцеремонно всюди втручаються і всіх повчтають.

Щоправда, іноді в нас трапляються і такі, і такі індивіди. Серед емігрантів старшого покоління були інтелігенти, зокрема письменники, які так і не змогли вrosti в нове суспільство: поет Михайло Ситник став алкоголіком-бродягою і помер трагічною смертю, Петро Карпенко-Криниця (винятково талановитий поет) доживає віку в домі божевільних, а винятково талановитий прозаїк Василь Гайдарівський повісився. Це були особливі типи українця-селяніна чи українця-робітника, які не могли вижити без рідної землі. Вони, отже, стали жертвами вигнання, жертвами тих, хто їх виганяв. До речі, я не бачу великої різниці між ними й тими письменниками, які гинули по концентраційних таборах або на батьківщині з розpacu вчинили самогубство. Як і в одних, так і в других нинішня Україна має просити виbacення і пам'ять про них має повсякчасно зберігати. Що ж до акулоподібних дрібних буржуа, то вони бувають усюди (погляньте, приміром, на поведінку німецьких туристів у Львові). До речі, на диво подібні добродії — неначе близнюки — іноді приїжджають до нас із рідної землі і в палких промовах "повчтають" нас, як ми маємо любити неньку-Україну.

А ось велика більшість "діяспорників" перемогла своє вигнання не по-акулячому, а з гідністю й самоповагою, і отже, перемогла тих, хто не дозволив їй проживати на рідній землі. (Ворог, до речі, так злякався цієї справжньої перемоги, що не дозволяв і словом згадати про їхні успіхи, поширюючи карикатуру згаданого "охвістя"). Справді дивно і навіть тривожно, що

нинішня Україна, яка так радо користає з цієї нашої перемоги, нас потихеньку і навіть вголос зневажає. І зневажають нас не тільки ті дядечки, які ще донедавна намагалися всіма силами викреслювати наші імена з книги життя, але й цікаві, розумні люди, чия думка нам дуже дорога.

Сотні-тисячі недоліків діаспори — самозакриті обрї, які вже відкриваються, надщерблені характери, які вже зціляються, впертість, аргантність — я спостерігаю вже понад сорок років та іноді навіть описую їх. Але ці прикрай прикмети (як це постійно підкresлюють теоретики суспільного явища діаспори як такої) походять саме із того гону до виживання, з тієї маніякальної рішучості, яка діаспору зберігає. Не дивно, отже, що, мабуть, немає в жодній країні Заходу ані одного українця, який не святкував би свято незалежності України як своє власне свято. До мене постійно приходять незнайомі студенти, що їх діди вже народилися в Америці, а батьки не знають української мови, щоб розпитати — іноді з великим зворушленням — про ту Україну. Тє розчарування, яке з роками майже непомітно затінює нашу радість — це теж, до речі, явище закономірне. Адже "діаспорники", як правило, хотіли б, щоб їхня батьківщина розвивалася точно так, як вони її роками вимріювали. Але недобре тут те, що дехто в Україні посилює ці почуття розчарування, відкидаючи, іноді з кпинами, простягнувши в братній любові руку. Зрозумівші численні недоліки діаспори, Україна мала б навчитися (так, навчитися!) в дійсності, а не тільки в парадних промовах, довіряти своїм сестрам і братам, пошанувати в їхній праці те, що варте пошани, а рішуче, без зайвих лицемірних поштигостей, відкинути те, що навіть у діаспорі нікуди не годиться. Отже, повертаюся до вашого запитання: Україна разом із діаспорою мала б вишукувати й запрошуувати до себе молодших фахівців, створюючи для них рами, що в них ці високоцінні люди могли б працювати. Збереження цих людей — це був би найкращий подарунок діаспори Україні і, що куди важливіше, Україні діаспорі.

— До речі, і сама діасpora, наскільки мені відомо з розмов із вашими колегами, також конче потребує припливу нових сил з України — молодих кваліфікованих науковців, які б сприяли розвитку в зарубіжних університетах українознавчих студій. Та від суспільно-політичних проблем перейдімо до літературознавчих, які близькі вам, пане Богдане. Чимало вже зроблено фахівцями в галузі дослідження літератури діаспори (а чи вважаєте ви, що цей термін через деякий час відіде у небуття?). Ваша думка: чи адекватним є осмислення цього масиву літератури в Україні? Чи прийнятна для Вас та ієархія мистецьких цінностей, що склалася?

— Тут Ви, пані Олено, поставили мені не одне, а кілька запитань, що кожне з них знову пов'язане з попереднім.

Це правда, що дехто з літературознавців в Україні більш-менш систематично досліджує літературну діаспору. Цілком природно, що такі дослідники перечитують діаспорну літературу наново, для своїх нових потреб. І отже, не дивно, що дехто з них (далеко не всі) працює виключно в контексті політично-ідеологічних параметрів. Слід негайно підкresлити, що література ніколи не буває зовсім "очищеною" від ідеології, адже втеча в вежу зі слонової кости — це теж своєрідний ідеологічний маневр. Але питання тут у тому, чи дослідник спершу аналізує знаки в тексті, а вже згодом відносить їх до знаків у контексті, а чи він негайно й автоматично накидає знаки контексту на текст (псевдоісторичний критик так користується контекстом тексту, а псевдоідеологічний — контекстом свого власного оточення). І ось сьогодні декому з дослідників діаспори в Україні здається, що історичний момент закликає їх саме до цієї останньої методи. Дуже складна ідеологічна тканина в підтекстах, приміром, Маланюка вже мала своїх діаспорних дослідників, але ця цікава тема ще далеко не вичерпана. А ось у нинішніх статтях все це зводиться до патетичних

заяв, що поет дуже любив Україну й дуже тужив за Синюху. Або візьмім Ольжича. Все те, що опублікували про цього поета за останні роки в Східній Європі (а встигли вже написати про нього добрий стос!), залишається далеко позаду праць Володимира Державина, написаних у переселенських таборах півторіччя тому. Можна додати, що взагалі не заторкнена прецікава тема постаті Ольжича як парадигматичного героя в п'есах і оповіданнях Ігоря Костецького (наприклад, "Близнята ще зустрінуться") або, що навіть важливіше, в повісті Юрія Косача "Еней і життя інших". Загально беручи, в намаганнях досліджувати діяспорну літературу по-своєму літературознавці в Україні дуже нечасто звертаються до серйозних діяспорних критиків. Державин, Ігор Костецький (як блискучий критик і теоретик), Віктор Петров згадуються тільки мимохідь, а Юрія Шевельєва цитують постійно й багато, але тільки зрідка користуються тим, що в нього найцікавіше.

Діяспора, певна річ, мала теж критиків ідеологічно-угілітарної породи — і тих, що виходили безпосередньо з радянської традиції (Багряний та його численні учні), і тих, що виходили з традиції "інтегрального" націоналізму та споріднених ідеологічних формацій (Донцов та його численні учні). Додам, до речі, що десь у далекій перспективі ці дві традиції збігаються. Але з роками завдяки, зокрема, "Сучасності", "Листам до приятелів" чи конференціям УВАН, загальний рівень критики в діяспорі почав підноситися так помітно, що навіть ідеологічно-угілітарні особи стали дозволяти Заходові "себе повчати" і почали спромагатися на цікаві аналізи. Тепер, виходить, треба починати все спочатку.

Міряння літературних текстів ідеологічно-угілітарною міркою вже саме собою диктує вибір цих текстів. Колись Державин сказав, що вірш про кохання добрий, коли він добре написаний, а вірш про УПА добрий, коли він про УПА. В часописах України найчастіше згадуються Маланюк, Ольжич, Багряний, Самчук, Чуб-Нітченко. Зайве підкреслювати, що літературна вартість у такому виборі великої ролі не грає. Іноді дивує теж трактування доробку якогось окремого письменника. Візьмім, наприклад, канонізацію Маланюка як філософа: його іноді таки справді цікаві спостереження в "Книзі спостережень" нині осіповані як глибоченні істини просто пророчої наслаги. А ось його справжні цінності — засоби поетики — ще досі не дочекалися серйозної аналізи ні в Україні, ні, до речі, в діяспорі. Куди гірше повезло Василеві Барці. Втішаеться належною увагою тільки його роман "Жовтий князь". А ось його лірика в Україні взагалі не прочитана. Виникає враження, що дослідники діяспорної літератури в Україні вибирають і найлегші тексти, і найлегші входи в тексти, залишаючи різні складнощі на пізніше. Це, звичайна річ, пов'язане з ідеологічно-угілітарною методою, але воно теж пахне якоюсь такою імпровізацією, тимчасовістю, бажанням позбутись обов'язку супроти врешті-реці периферійного явища.

Щодо випадковіших спостерігачів діяспорної літератури, то й вони з пістизом згадують прізвища письменників у дуже довгих списках, що в них уже не тільки літературна вартість, але будь-яка літературна схожість перестає грати ролю. Такі списки іноді бувають справді карнавалістичні: Багряний, Андієвська, Самчук, Барка, Маланюк, Зуєвський. До того, ті самі прізвища постійно повторюються зі списка в список. Хочеться з ввічливості згадати якнайбільше знедолених скитальців, але поглянути принаймні на зовнішній вигляд їхніх текстів — це вже, знаєте, було б трохи забагато. Як на мене, то занедбані (навіть у найдовших списках) поезія Вадима Лесича, унікальний феномен Патриції Килини, цілий доробок Ігоря Костецького (драма, проза, поезія, критика), романи Олекси Ізарського, проза Василя Гайдарівського й Емми Андієвської (в романах постмодерніста тридцятирічної давності, а до того куди "інтегральнішого", ніж нинішні), цілий доробок Юрія Косача (доки вже будемо його карати?), проза Тодося Осьмачки.

Але, що не кажіть, із цих довгих списків видно, що діаспора пише. Сидить за столом завбільшки з універмаг гіганта поетеса-метреса Діяспори Лилик і сотнями своїх рук пише-пише-пише — і все про туту за Україною. Вже давно пора вдатися до якихось диференціацій коли вже не літературних вартостей, то принаймні родів, рядів, напрямків. Адже їх уже встановили самі діаспорні критики й письменники, хоча б у щоденних суперечках, дискусіях, диспутах. Вже окреслився певний "канон" (що на нього недавно нарікав поет-евангеліст Марко Павлишин), який слід би систематичніше взяти на увагу хоч би на те, щоб його передумати й перебудувати за умов нової української культури.

На такі, хай би й приблизні, структурування текстів настала нині пекуча практична потреба. В Україні щораз частіше з'являються писання діаспорних авторів, що для них навіть у обмеженому "каноні" діаспори не знайшлося було місця. В "приватизаційній" видавничій системі ніхто не може заборонити видавництву видавати книжки за гроші самого автора; в Америці таких "самовидавництв" є десятки. Але в розвиненому капіталістичному суспільстві є ціла система, — реклама, розповсюдження видань, рецензії, авторські виступи в престижевих книгарнях, — яка суворо контролює таких любителів власного друкованого слова (додам, що з-поміж них іноді трапляються близькі тексти, і тоді система втягує їх у себе). Молоді літератори в Україні, які аж надто делікатно натякають на захаращування дорогих сторінок діаспорною халтурою, самі трохи винні в цій інфляції. Адже їхнім обов'язком перед власною культурою є пізнати загальні обриси діаспорної літератури, щоб створити такий клімат критичної опінії, в якому читач навчився б розрізняти між справжнім і фальшивим. Але, боячися образити поранену душу якогось одного скітальця, який так любить Україну, що аж пише вірші, вони тим часом опосередковано ображають усіх діаспорних письменників. Все це, звичайна річ, зв'язане із зниженням мистецького рівня в ідеологічно-утілітарних бесідах про діаспорну літературу як таку.

І взагалі, було б куди цікавіше, якби критики в Україні кожного з нас сміливо, але відповідально, "розкритикували", замість пускати на нас анонімні й надто вже опосередковані "шпильки", які тільки додають до якогось такого ненавігаційного, невротичного замулювання наших взаємин. Хочеться з цієї нагоди перефразувати незрівнянного Семюеля Джонсона: читачеві в Україні діаспорні письменники нагадують тренованих песиків, що ходять на задніх лапках — він не запитує, чи вони це роблять добре, а просто подивляє сам факт, що вони це вміють робити взагалі. Київ і Львів уже, мабуть таки, переконалися, що діаспорні письменники вміють писати більш-менш українською мовою і що вони дуже люблять Україну. Пора йти далі. І, можливо, тоді, десь за півторіччя, категорія "діаспорної літератури" як оціночна категорія таки справді зблянкне, діаспорна література вже не буде нагадувати зненацька успадковане горище якоїсь маминої тітки, в якому треба довго поритися, щоб знайти якийсь ще пригожий абажур, і все — навіть поезія Барки — стане на свої місця. Я мушу признатися Вам, пані Олено, що в цьому питанні я припустився грубої помилки: десь ще зо три роки тому я був абсолютно переконаний, що це станеться незабаром. Це була наївність сивобородої дитини, ошелешеної епохальними історичними подіями. З того часу я вивчив декілька важливих лекцій.

І ще два слова "про домо суя". Я тут вирішив висловитися так щиро й так безцеремонно тому, що вважаю себе за дуже щасливий вийняток: збірка поезій у видавництві "Дніпро" (з цілком пристойним гонораром), премія імені Павла Тичини, вдумливі статті про мене Володимира Моренця й Миколи Рябчука, дружні сильвети Степана Процюка, Миколи Ільницького й Павла Мовчана (згадаю те, що мені відоме) — більшої уваги від батьківщини ніхто сподіватися

не може. Мені чомусь здається, що саме така тепла увага дає мені право говорити так, як я тут говорю.

— Ви, очевидно, стежите за новітнім літературним процесом, який окреслився в Україні. Організаційно й творчо заявили про себе групи, асоціації, гурти "Нова література", "500", "Нова дегенерація", "ЛуГоСад" тощо. Не так давно вийшла з друку антологія поезії "Молоде вино". Тобто, зародився на новій хвилі авангард, який протиставив себе традиційно-архаїчній субстанції, претендуючи на одне з перших місць в ешелоні сучасності, що прямує до майбутнього. Як ви ставитеся до цього процесу і чи вбачаєте за авангардом майбутнє? Чи вдається йому вивести українську літературу на шляхи міжнародного визнання?

— Підходжу до цього запитання з острахом, що знову закидатимуть мені "втручання" в не свої справи. Але воно поставлене вами, отже мусите взяти за нього частку відповідальності.

Почну з застереження, що ваш термін "авангард" мене не зовсім задовільняє: він-бо натякає на якийсь "марш історії культури" до якоїсь "остаточної мети". А вже модний нині термін "поставангард" мені подобається куди більше, бо чарує своєю дадаїстичною нісенітністю, своїми двома-трьома карколомними каламбурами й парадоксами. Але для вигоди залишаюся при вашому "авангарді". І ще одне застереження. Те, що я тут говоритиму про авангард, ні в якому разі не зменшує моєї пошани до поезії Ліни Костенко, Драча, Вінгравновського, Нечерди чи Кордуна і прози Валерія Шевчука, Григора Тютюнника, Дрозда чи раннього Гуцала. Я вважаю вірші Римарука й Герасим'юка, що надруковані в недавніх числах "Сучасності", за появи епохального значення не тільки у власному зростанні цих двох безсоромно талановитих поетів, але взагалі в нинішній українській поезії. Нетерпляче чекаю на їхні нові збірки.

Я, на жаль, не завжди маю нагоду бачити нові речі молодих та наймолодших письменників, бо вони тепер порозсювані по різних "периферійних" виданнях. З приємністю прочитав антології "Нова дегенерація" й "Молоде вино", що їх Ви згадуєте, отримував деякі числа цікавих журналів "Авжеж", "Перевал", "І" та газети "Слово". "Сучасність" і "Світо-вид", певна річ, читаю систематично. Я, отже, не буду вдаватися до суджень про окремі твори чи авторів, а обмежуся кількома загальними зауваженнями.

Не можна навіть уявити здорову національну літературу, яка не мала б своїх авангардів. Їх постійне ферментування, а в жодному разі не політична тематика традиційних романів — це є перша й найголовніша ознака свободи літератури: адже радикальне, істотне самовідмежування авангардів від центрів є виявом радикальної, істотної свободи духовного життя, отже, тому їх так бояться всякі диктатори. Той, хто хоче ліквідувати авангард чи навіть йому диктувати і його "повчати", тим самим (більш або менш свідомо) хоче ліквідувати свободу літератури.

Не можна, звичайно, уявити й протилежного явища, тобто такої літератури, яка складалась би тільки з авангардних текстів. Такий феномен просто неможливий, хоча б через природу темпоральної структури історії. Та навіть якби він і був припустимим, то був би рішуче небажанням: так само штучним, як і виключно "центральна" література. Та проте, слід мати на оці факт, що в деяких постколоніальних культурах саме авангард вивів національну літературу на світову арену. Прикладом тут можуть послужити деякі латиноамериканські культури, що в них традиційна література, вкрита пліснявою формальної та світоглядової провінції, нікого в широкому світі не могла зацікавити. Ще можна згадати таких арабських поетів, як Дарвіш чи Адоніс, які на очах світу протиставилися ритуалізованим законам арабської поезії. Тут знову ідеологізована тематика грає куди меншу роль, ніж тематика формалізована:

латиноамериканські клясики часто писали грубі романі на "всеслюдські" теми, коли авангард волів повергатися до місцевого фольклору, до "селянських пісеньок", щоб дивовижно перевтілювати його. В таких випадках традиційна література служить тільки як протилежність, як іншість, як ланка в літературному процесі, як мур, від якого слід відбиватися, як тло для виразнішої сильветки головного.

Як уже мало б бути видно з моїх зауважень, не можна переплутувати авангард з молодим поколінням як таким. По-перше, багато (мабуть-таки, велика більшість) молодих письменників вільно вибирає позицію. По-друге, бувають сивоголові авангардисти. А по-третє, і що найголовніше, в так чи інакше ув'язнених, або зв'язаних, суспільствах "авангард" молодого покоління стає насправді "ар'єргардом", бо отримує функції "переймання традицій", тобто масового продукування копій або роботів у "нерозривному" процесі культури. Для кування такого ланцюга (застосовую тут два значення цього слова) необхідна ідеологічна гегемонія метанarrативів, яка має творити примарну "субстанцію" вартостей, тобто їх оречевлення чи "реіфікацію". У практичному побуті потрібна гарячкова продукція "живих класиків" — нерукотворних пам'ятників, що їх кров і кістки уже забронзовані — як імпозантних парадигм чи точок орієнтації. Зайве підкреслювати, що такі монументи стають недоторканими і про них можна згадувати тільки з захопленням "надривом". Я доходжу прикрої думки, що саме за такими "престолонаслідниками" тужать нинішні старші письменники, коли вони заявляють, що вони також усіяко підтримують "авангард", бо ж самі колись були "авангардистами". Навіть якийсь особливий, зверхньо-поблажливий тон у їхніх звертаннях до молодих — це тон батьків, які цілком усвідомлюють своє нелегке, але й необхідне завдання виховувати "літературну зміну".

Тепер, коли гегемонія партії розвіялася, здавалось би, що вже не треба так дуже старатися й так боятися. Адже основні, істотні складники національної культури проникають — на куди глибших рівнях, ніж вульгаризована ідеологія, — у клітини навіть найавангардніших текстів самі собою, зокрема, коли автор явно з ними змагається, хоча б у різних формах пародійного протиставлення. Шукати таких впливів традиції — ось де трудне, але ж яке цікаве завдання нового літературознавства. Це завдання, до речі, так само трудне й цікаве, як дослідження глибинних верств "політичної підсвідомості" в поезії Маланюка. Але нащо завдавати собі зайвого кlopotу, коли можна обйтися кількома трафаретами.

Повертаючися до теми: справжня причина такого страху й вислідних "рішучих заходів" щодо авангарду лежить не так у ревному піклуванні про національну культуру, як у принциповому протистоянні авангарду, отже, в його істотній природі. Річ бо в тому, що авангард уже сам собою мусить бути протестантом, мусить виходити з-під контролю. Він не може завжди й усім подобатися, бо він протиставиться всьому тому, що намагається подобатися — всьому тому, до чого ми звикли. Можна навіть сказати, що авангард подобається саме тому, що він не подобається. Він, отже, діє як засіб освіти на куди глибших рівнях, ніж ідеологічна пропаганда.

Слід також мати на оці, що нинішній авангард в Україні — це не якесь суцільна маса, яка подобається чи не подобається. Це не Коля Авантгард, який (разом із добродійкою Діяспорою Лилик) пише всіма своїми стома руками на біду української культури. Це на диво диференційований процес. Тексти, скажімо, Пашковського й Діброви мають хіба ту одну спільність, що вони мало в чому подібні (про абсолютну неподібність не може бути мови) до прози, скажімо, Олександра Сизоненка; в усіх інших відношеннях — це два протилежні полюси. Далеко не все з авангардних текстів в Україні я вважаю за успіх: є серед них перемоги й поразки, є близькі і є каламуть. Але вони не там, де їх

добачають старші вчителі, а зовсім дейнде. Критика в Україні взагалі поки що не схопила цих процесів.

— Можливо тому, що вона в останній час не поспішає омолажуватися. Справді, де нові талановиті люди в сучасній критиці?

— Це теж проблема. Але я хочу наголосити ось на чому. В розвинутому плюралістичному суспільстві критик — старий він, а чи молодий — має право писати про даний текст, що хоче. Він керується передусім власними критеріями, при тому не спускаючи з ока профіль даного часопису (на превелике щастя, часописи в Україні також починають диференціюватися) чи уподобання видавця, що за ними стоїть той специфічний читач, якого критик намагається переконати. Зайве підкresлювати, що погляди критика й "лінія" часопису збігаються, інакше він пішов би працювати деінде. В Америці, приміром, є "літературні сторінки" навіть у часописах усяких фанатичних релігійних сект, де також можна прочитати, що принцип гри в мистецтві — "од лукавого", або що якийсь там експериментальний поет — "сатанинський". Загалом, в Україні критик поки що звертається не так до свого специфічного читача, як до абстрактно узагальненого конструкта — скажімо, до "народу". Засіб, що ним такий конструкт склесений в уявну єдність — це вже тут згадане уречевлювання дійсних або вигаданих, але в усякому разі невловимих традиційних варгостей у "святині" метанарративів. Застосовується для цього якщо не голу вульгарну ідеологію, то різні її "етнопсихологічні" варіанти, включно з псевдорелігійним кічем. Я ніколи не посмів би заперечити негайно необхідну потребу етнічно-національного самовіднайдення після двохсотрічних намагань загубити, тобто погубити, українську людину. Адже в інших, хоч не конче менш загрозливих, обставинах, я сам це мусив робити все життя. Я тільки боюся, що нинішні імпровізовані методи не в силі виконати цього страшенно складного завдання.

Україна ще довго переживатиме розпад гегемонної ідеології тоталітарного суспільства: адже звички, що їх така ідеологія породила, проникли в кожну клітину організму, стали автоматичними рефлексами, що їх найлегше помітити зовні. Замість даного тексту цієї будь-що-будь міцної ідеології, нашвидку споруджуються імпровізовані замінники. На ділянці культури вони найчастіше виявляються в культывуванні народницько-просвітянського інтелектуального клімату, вже навіть не первинного, грінченківського (адже ніцо не повторюється), а звихненого сімдесятирічним досвідом куди нещаднішого тоталітаризму. Твориться тепер таке, що не тільки Грінченко, але навіть "папаша" Пилипенко, вставши з могил, якнайшвидше перебігли б на бік Бу-Ба-Бу: адже просто неймовірно, що стрілецькими піснями дехто з інтелігентів намагається перемогти всі ті складні й небезпечні хвороби, що ними хворіє нинішнє суспільство в Україні. Цей клімат, у пародійному пляні, дотепно зобразив Юрій Андрухович у своїх "Рекреаціях", до нього звертаються Неборак, Іrvанець, Цибулько і ще молодші авангардисти. Це один із "гріхів головних" нинішнього авангарду — одна із найголовніших причин такого запеклого наступу на нього.

В арсеналі цього наступу впадають в око вже згаданий псевдорелігійний кіч, містечково-цнотлива моральність, ну і, звичайна річ, спрощене уречевлення, тобто замороження розвитку національної культури. Під "псевдорелігійним кічем" я маю на думці, приміром, канонізування Шевченка, канонізування нації, а що найхарактерніше, майже автоматизовані стилістичні звороти у критичних текстах — "од лукавого", "сатанинський", "святий обов'язок", "національні святині" тощо. Не треба підкresлювати, яке це все далеке від справжнього релігійного світогляду, як воно насправді такому світоглядові загрожує. Але слід уточнити, що тут діє вже не тільки традиція просвітянського

народництва, а також і псевдомістика пізнього Донцова, що сама собою небезпечно пов'язана з північними "богоіскателями", як їх називав Хвильовий.

В очах декого з критиків утіленням лукавої сатанічності авангарду є порнографія, яка, мовляв, пошестю розлазиться по всій Україні з цих отруєних текстів. По-перше, порнографія — це своєрідний жанр, чи, точніше, модальності, з дуже специфічними психологічно-зображенальними засобами. Письменники іноді провізорично позичають різні порнографічні засоби для певних ефектів, але в принципі ефекти літератури як такої протиставляються ефектам порнографії. Я не буду входити в це доволі складне питання, а зацікавленому читачеві вкажу на теорії Жоржа Батая, який був і філософом, і письменником, і професійним порнографом. А по-друге, навіть таких порнографічних ефектів у нинішній українській літературі — як кіт наплакав. Там, де вони трапляються, вони зворушують свою хлон'якою (чи іноді дівочою) наївністю: виникає враження, що молоді автори шалено радіють із можливості написати якесь нецензурне слово або мимохід згадати, що хтось із кимсь щось робив. До порнографічних ефектів у християнського письменника й двічі кандидата на Нобелівську премію Джона Апдайка їм ще таки дуже й дуже далеко.

Декілька справжніх специфічних порнографічних ефектів я знайшов тільки в Андруховича, зокрема в епізодах із "Московіаді", що в них малознайомі, а то й зовсім незнайомі, люди зустрічаються в сексуальному акті (одна із прикмет автентичної порнографії — це секс, який дуже легко, навіть випадково, дістается й ні до чого не зобов'язує). Але скажіть, будь ласка, чи в цих епізодах автор хотів тільки забавити читача й розсердити критика, а чи йому йшлося про трохи серйозніші справи? Що, як не такі моменти антиінтимності, може драматичніше зобразити просто епідемічне психологічне знеосіблення, психологічну відчушеність пострадянського суспільства, які одразу впадають в око кожному сторонньому туристові на вулицях не тільки Москви, а й Києва? Я вже не входжу в куди складніші психологічні й політичні форми відчушення, що зображені в цьому романі. А коли до того додати вульгарний (але ні в якому разі не порнографічний) сюржик в Цибулька чи Ірванця — це відчушення отримує додаткові політичні виміри. Серед інших ефектів такі нецензурні "словечка" стають калямбурами, що їх завданням є деконструювати парадні, високопарні "словеса" всяких метанарративів; адже такі метанарративи, вже самою своюю чистотою, зовсім глухі до того всеохоплюючого і далеко не тільки лінгвістичного "сюржика", який нині проникає чи не в кожну клітину українського суспільства і якого вже ніхто ніколи не заглушила стрілецькою піснею. Навіть історичні романи, незважаючи на їхні інші численні вартості, цій справжній пошесті зарадити не годні. Залишається хіба її демаскувати болючим сміхом.

— Сміх — не така вже й погана річ, якщо брати цю категорію в масштабі всього суспільства, над яким ще недавно зависав дамоклів меч тоталітаризму і де ще даються відзнаки його наслідки. А "порнографія" — чи конче необхідна в літературі?

— Грайлива "порнографія" у згаданих мною авторів — це явище вкрай протилежне набундючено серйозному ("із звірячою серйозністю", як кажуть німці) безсоромному цинізму, що для його окреслення я позичив би слово з латинським коренем "обсценність" (попереджу, що калямбур тут випадковий, але не зовсім невлучний). Назвати кущого, духовно звихненого монстра-дегенерата "сизокрилим орлом" і власним батьком — це обсценність. Виявити у вірші нестримне бажання язиком лизати вікна Ленінграда — це монументальна обсценність. А найогиднішою обсценністю в усьому тому є факт, що хтось інший змушував таких прекрасних поетів впадати в таке жахливе само-

насильство, в таке остаточне відчуження себе від себе. Я знаю, що якби хтось, використавши мої слабості, примусив мене так згвалтувати свій талант, я решту життя шукав би нагоди для відплати.

Відомо, що темні майстри звироднілої обсценності (чи сталінізму, чи гітлеризму, чи раніших форм тоталітаризму) особливо ненавиділи грайливу "порнографію" мистців, назвавши, приміром, німецький експресіонізм "звироднілим мистецтвом". Адже ці справжні виродки цілком справедливо вбачали в усяких "порнографічних" витівках катастрофічну для себе небезпеку: такі ж бо жарти миттю розвивають усякі псевдомітичні бздури чи про сизокрилих орлів, а чи про чистоплотних, світлих вагнерівських лицарів, допомагаючи вирости в суспільстві той грайливий, іронічний скепсис, який уже сам собою не допускає до жодного самодурства, і, отже, озброює суспільство проти можливості наступного "всеслов'янського", "евроазіяцького" чи якогось подібного псевдомітичного обману. Сам той "сюржик", що я його щойно згадував, близькуче показує, чим кінчаються такі псевдоміти. Все це, на мою думку, є дуже важливим компонентом патріотичного виховання. Я цілком певен, що це мають на оці й самі автори-авангардиsti: я ще не зустрічав жодного такого лукавого сатанинського сина, який у розмовах не виявляв би глибокого і зовсім не смішного болю за майбутнє України.

Ви мені можете нагадати, що проти "порнографії" в Андрушовича най-історичніше виступила діаспора. Це трохи інша справа. На жаль, одна із найхарактерніших рис усякої діаспори є зберігати вартості минулого, вивезені з батьківщини. Парадоксально, ця турбота забезпечує ідентичність діаспори, водночас загорожуючи її шлях до поширювання й розвивання цих вартостей за нових обставин своего справедливого оточення. Хоч поступова інтелігенція, зокрема молодша, вже давно позбулася цього комплексу, то все-таки твір молодого письменника з вимріяної України з таким навантаженням, як у Андрушовича, міг приголомшити навіть її. З розмов я дізнатався, що декого з молодшої інтелігенції трохи здивували не так "порнографічні" епізоди, як занадто жорстокі карикатури "діаспорників" і їх спроб "чим-небудь допомогти". Навіть на мою думку, це вже куди істотніше й справедливіше застереження.

І, врешті, я хотів би поглянути на ролю авангарду в історії літератури. Кожна тоталітарна система, звичайна річ, присвячує особливу увагу літературі як одному з найважливіших компонентів державного апарату пропаганди. В такому суспільстві її Величність Ясновельможна Пані Література набуває особливого маєстату, втішаючися особливою уватою й особливими нагородами. Цей високий (і, додам, янголино чистоплотний) образ "центральної" літератури спирається на традиції такі давні, як сама практика централізованої ідеології. І завжди звідкись вибігають шибеники (іноді в трагічно точному значенні цього слова), які оту фальшиву цнотливість і маєstat Пані Літератури намагаються зневажити своїми зухвалими іграми. Війон чи Рабле — надто вже відомі приклади. Але інші прізвища можуть здивувати: Данте (див. дві оборони Боккаччо "Божественної комедії"), Шекспір (див. опінії про несерйозність та вульгарність Шекспірової драматургії в середовищі Оксфордського університету сімнадцятого й ріанього вісімнадцятого сторіч), Сервантес (див. численні коментарі про "Дон Кіхота" як акт вандалізму проти пізньо-середньовічної традиції), Шевченко (див. його жорстокі крини з "центральної" імперської літератури). Коли ми вже при специфіці української літератури, то вона набула своєрідного маєстату тільки в пошевченківській добі, коли то просвіттянсько-народницька ідеологія, перечитавши Шевченка для нових потреб, здавалася єдиною можливою відповідю до краю здеморалізований Пані Літературі — ревній захисниці імперіялістичної політики царя.

— Пане Богдане, нині ми часто говоримо про вияв творчої свободи, якої десятиліттями не мали українські письменники. Наскільки це реально? Адже ви самі підкреслювали, що література ніколи не буває зовсім "очищеною" від ідеології. То як, на вашу думку, чи потрібне певне, скажемо, коригування і втручання у перебіг подій і процесів з боку тої ж літературної критики чи Спілки письменників?

— Критик, як я вже сказав, має писати, що хоче. Та проте критики в тоталітарних, а чи надмірно ідеологізованих системах думки отримують функцію охоронців інституції літератури. Адже в таких умовах література мусить стати цілком формальною інституцією (з комісіями, радами, керівниками, тощо) на те, щоб було зручніше встановлювати над нею контроль і щоб тоді вона сама, в свою чергу, могла контролювати служителів і приборкувати бунтарів. Повчання, втручання, керування, контролювання — усе, лише не творче прочитування текстів — стає не те що головним, але єдиним завданням такого критика. Його сила, певна річ, зростає несамовито; вона ж бо обмежена тільки його політичними зверхниками. А політична сила і влада іноді гіпнотизує інтелектуалів, навіть таких, як Гайдегер, і одного разу її покуптувавши, вони вже не можуть обйтися без цього наркотика.

Свідомість своєї сили і влади, свого місця в уважно побудованій гієрархії літературного чи наукового життя так глибоко закодовано в організмі старших інтелектуалів України, що вона іноді стає неначе несвідомим рефлексом. У дискусії над рефератом одного із видатних київських учених, що в ньому він протягом двадцяти хвилин представив слухачам цілу схему "етнопсихології" українського народу (поперетикувану обов'язковими нині згадками прізвищ Янєва й Кульчицького), я члено, хоч, може, таки трохи грайливо, висловив декілька застережень. Доповідач був явно здивований, навіть дещо збентежений; не збиравчися істотно реагувати, він сухо промімрив, що візьме мої думки на увагу. Кількома днями пізніше, вже в дружній розмові за чаркою вина він з увічливим усміхом зауважив: "А знаєте, Богдане, я міг би бути з Вами різкішим". Єдина відповідь, що на неї я тоді спромігся, була "Гм". Та й нині нічого розуміншого не приходить мені на думку.

Заморожена по нинішній день гієрархія не допускає до дискусій, суперечок, діялогу. Старші критики й письменники вирізьблюють на камінних скрижалях свої незрушимі правила, а молодші, закопиливши губу, їх систематично "прогнорують". Тільки з рік-два пізніше, вже в якомусь іншому часописі, пускають у їхній бік глибоко закодовану "шпильку", що її стосунку до даної дискусії вже ніхто не може помітити. В гуманітарних науках (приміром, у літературознавстві) я взагалі не знаходжу суперечок: я підоозрюю, що в тому світі молодші дослідники ще й досі тремтять за свої посади в інститутах. Подумаеш про все те, і стає сумно. Цікава, жива суперечка, і тільки вона, захитала б оці вже прогнилі, нікому не потрібні структури, примусила б і авторитетів, і їхніх загонистих суперників мислити трохи глибше, трохи обережніше і, що найголовніше, не автоматизовано, а творчо. Додам по-ринково-економічному, що такі турніри, як ніщо інше, продавали б даний часопис.

У вашому попередньому запитанні, пані Олено, Ви самі ненароком натякнули на своєрідно стратегічне сприймання історії культури — було там про "завойовування", "ешелони", "авангард". Такі "маневри" і "вилазки" (а не відкриті двобої) справді помітні в літературному побуті нинішньої України. Все це, звичайно, пов'язане з уже тут згадуваним структуруванням мистецтва, не виключаючи вже нині не існуючих заробітків та інших благ, якими щедрою рукою центр ще донедавна винагороджував благонадійних. Схема діялективного співвідношення між центром та периферією Шкловського-Бахтіна все-таки аж надто спрощена в дарвінівсько-позитивістичному сенсі: адже літературні явища й талановиті індивіди можуть існувати паралельно — одне силь-

нішає, друге слабшає, одне майже зовсім зникає й раптом повертається (але вже дещо зміненим), одне впливає на друге. Дрозд нічим не загрожує Гончареві, Римарук нічим не загрожує Цибулькові. Тільки одне певне: ніщо не повертається в своєму первісному вигляді. Молодий поет, що вибирає традицію, вже не буде (не може бути) таким, як Рильський; адже авангард (зокрема такий яскравий, як нинішній) мусить зачепити його. Зрештою, самого Рильського віднині доведеться читати трохи інакше.

Питаєте, чи "завоюють" наші авангардисти Захід. Тобто хто з них? Та й для чого його "завойовувати" — можна в ньому просто духовно побути й дечого навчитися. Я скажу з певністю тільки одне: авангард допоможе українській літературі побути в світі, коли розвіє той народницько-просвітянський туман, що в ньому вона не піде не тільки на Захід, але не піде нікуди.

Ви також згадуєте про можливість "дисциплінарної" ролі Спілки. Я дуже горджуся своєю принадлежністю до неї і вважаю, що вона сьогодні (може, більше, ніж будь-коли) необхідна як умовний, та й, до речі, як конкретний простір. Але вона має перебудуватися з основ. Я не вірив своїм очам, коли прочитав у минулорічній "Літературній Україні" офіційне звернення до директора української програми "Радіо-Свобода" з протестом ради Спілки проти інтерв'ю співробітника Мойсея Фішбейна з Володимиром Цибульком. Я прослухав це інтерв'ю — воно було цікавою розмовою двох поетів, що в ньому один із них висловив декілька критичних зауважень про стиль твору Олеся Гончара "Пропороносці". Не можна знайти яскравішої ілюстрації до того всього, що я тут говорю. ніж цей протест. Не йдеться тут, звичайно, про особу Гончара й про його заслужену славу серед українців — ідеться про щось куди важливіше, ніж навіть він. Дозвольте мені на трохи "скісний" приклад. Сол Беллов повсякчасно зазнає образ від десятків індівідів, груп, середовищ. Авантурісти висміюють його традиційний стиль; традиційні євреї нарікають на те, що він малює з євреїв карикатури; прогресивні євреї нарікають на те, що він тримається вже пережитого єврейського світогляду; політичні прогресисти взагалі лають його за те, що він нібито ображас негрів і підтримує реакцію. Все це в Америці — досить і досить серйозні закиди, а вже особливо останній. А як реагує на них Сол Беллов? Він преспокійно сидить собі за робочим столом, під опраненою в раму Нобелівською грамотою, іноді пояснює в статтях свої погляди, іноді їх навмисне заплутує, а саме тепер співає пеани завзятому постмодерністові, точно вдічі молодшому від нього англійцеві Мартінові Еймісові, що його дивні романі старому чомусь то дуже подобаються. І якби по смерті письменника президент США з якоїсь неймовірної причини вирішив стати на варту біля його труни, то я певен, що один із колег покійного запитав би милого Білла, чи не вигідніше було б йому розташуватися на якомусь стельці. Якщо колись настане подібний клімат в Україні, то можна буде починати розмови про "завойовування" Заходу.

— Євген Маланюк зазначав: "Для справжнього художника мистецтво завжди і перш за все релігія. Але релігій стільки, скільки віруючих. І хто ж переконає буддиста, що християнство вище? І чи не тому над мистецтвом усі закони безсил?" Як ви, представник нью-йоркської групи поетів, сприймаєте це твердження?

— Ви, пані Олено, вже напевно здогадуєтесь, як я сприймаю Вами цитоване твердження Маланюка. І він справді не кривив душою. Ми в нью-йоркській групі дуже добре знали, що в ньому нам не знайти шанувальника, а він також чудово зінав, що ми не особливо поспішаємо ставати його епігонами. Але він мав тонкий літературний смак, і навіть у експериментальних текстах умів розрізняти між справжнім і фальшивим. Я йому іноді читав свої нові речі й дуже уважно прислухався до його влучних зауважень: Ми з Маланюком

познайомилися досить близько, коли Богдан Бойчук і я були з ним сусідами. В щоденному житті він з нами поводився невимушено (що для нього було рідкістю), згадував минуле, робив саркастичні зауваження про колег, нарікав на турботи — і справжні, і вигадані — і по-джентельменському фліртував з нашими жінками. Коли я працював у "Радіо-Свободі", він охоче давав мені інтерв'ю, на мое запрошення написав елегантно "приперчену" статтю про модерністичну поезію, часто зі мною енергійно сперечався і без жодних монументалістичних поз "консультувався" зі мною про справи, що його цікавили, зокрема про французьку поезію. Він аж ніяк не заперечував, коли Бойчук запропонував видати його збірку під маркою нью-йоркської групи, й охоче друкувався в "Сучасності". Слід тут нагадати, що я тоді був у віці нинішніх молодших авангардистів, а він був уже давно "живий суперклясик".

Дозвольте мені висловити кілька дрібних застережень до його вже таки аж надто романтичного формулювання питання творчої свободи. Як це показують самі ті авангардисти, що про них ми з вами так багато говоримо, творчий індивід не може бути абсолютно унікальним. По-перше, поет живе в суспільстві, що від нього зовсім відгородитися не годен. Сам Маланюк, звичайна річ, у своїх віршах це доводить щокрок, хоч критики здебільша переважають його "сусільну заангажованість". Річ тут у тому, що в нього, як у Шевченка (і на відміну від, приміром, Липи чи Ольжича), історична й політична тематика так інтимно особисто пережита — для читача пережита стилем — що непомітно зливається з так званими "ліричними імпульсами", творячи з ними якусь третю нерозривну цілість. По-друге, в житті поети гуртується в різних сузір'ях, мабуть, для успішнішої самооборони. А по-третє, і це тут найголовніше, тексти сплітаються з інших текстів і вплітаються в них (адже вже широко відомо, що немає нічого "літературнішого" й штучнішого, як реалізм, не кажучи вже про нашвидку склепаний реалізм соціалістичний). Хоч Маланюк волів уважати себе за неоклясика (він чомусь вбачав велику подібність між собою й Зеровим), він неоромантик-символіст з крові й кости, і то навіть злегка болдерівський.

Я теж не зовсім готовий погодитися з його неоромантичним (в нашій літературі — євшанівським) твердженням, що мистецтво — це своєрідна релігія. Маланюк цікавився польськими й чеськими символістами, нідерляндськими, бельгійськими й скандинавськими неоромантиками, поезією Рільке, що серед них (не без впливу Ніцше) таке переображення мистецтва було особливо поширене. Хоч поет був під впливом російського Срібного Віку, та все-таки його варіант споріднення мистецтва з релігією більш західний, ніж російський — адже росіяни безпосередньо підпорядковували мистецтво релігії, навіть коли в них ця релігія досить і досить дивовижних форм. Але хоч би як там було, я волю, щоб релігія залишалася релігією, а мистецтво — мистецтвом.

Слід тут додати, що Маланюк (знову подібно до Шевченка) мав якесь таке дуже особисте і справді глибоке, трудно здобуте, релігійне почуття, яке могло в нього зв'язуватися з мистецтвом на психологічно глибших рівнях, ніж текстуальні взаємозв'язки. Але зайве нагадувати, що текстуальні зв'язки тільки посилюють такі почуття, бо ж рідне шукає рідного.

А що над мистецтвом усі закони бессилі — то це таки свята (ої, вибачте!) правда. І то не тільки закони всяких метанарративів, але й закони самого мистецтва, що їх кожна сильна індивідуальності поспішає ламати. І про це в нинішній Україні слід пам'ятати передусім.

Розмову провела й записала Олена ЛОГВИНЕНКО